

ESTAMHARITZ, LEHERFRANKO I CAGALELA, UNA PROPOSTA DE TOPÒNIMS IBÈRICS A PALAFRUGELL

RAMON PRIOR I TIÓ

info@ramonprior.com

Informàtic i aficionat a la geografia i la microhistòria

Resum

Aquest article presenta uns arguments que qüestionen les interpretacions tradicionals sobre l'origen toponímic del nom d'uns pobles del litoral del Baix Empordà que sostenen que Tamariu fa referència a un tamariu, Llafranc té l'arrel en una "terra de Frank" i Calella prové de "cala petita".

Es proposa una nova etimologia basada en paraules que es poden traduir a partir del basc actual i que haurien estat emprades pels ibers, els antics pobladors d'aquestes terres, en la llengua avui extinta coneguda com a ibèrica.

Aquesta revisió etimològica amplia la comprensió dels orígens d'aquests topònims i qüestiona les premisses lingüístiques establertes fins ara.

Paraules clau

Basc, etimologia, ibèric, ibers, llatí, toponímia.

Abstract

This text challenges traditional interpretations of the names of several coastal towns in the Baix Empordà region. It questions the assumption that Tamariu refers to a tamarix tree, suggests that the etymology of Llafranc might not be linked to "land of Frank", and proposes that the name Calella may not necessarily mean "small cove" as commonly believed.

Introducing a new perspective, we propose an alternative etymology based on words found in the contemporary Basque language, which may have been utilized by the Iberians, the ancient inhabitants of these lands, in their now-extinct language known as Iberian.

This etymological review enriches our understanding of toponymy by challenging the linguistic assumptions established so far, thereby offering new insights into the origins of these place names.

Keywords

Basque, etymology, Iberian, Iberians, Latin, toponymy.

INTRODUCCIÓ

Es diu que els topònims són com els fòssils perquè porten empremtes de les llengües antigues i sovint descriuen el lloc a què fan referència. Són com una mena d'arxiu lingüístic del passat dipositat a la nostra terra.

Josep Pla explica al seu llibre *Cadaqués* que al cap de Creus “no són pas els indígenes, que viuen d’esquena a la mar, els qui bategen els accidents costaners. Són els navegants. Aquests noms tenen un sentit, vistos des de mar estant”.

I no li faltava raó, ja que també en altres llocs de la costa catalana alguns topònims revelen el seu significat únicament quan són contemplats des del mar.

OBJECTIU

El propòsit d'aquest estudi és abordar punts dubtosos sobre l'explicació etimològica tradicional dels noms dels tres antics nuclis de pescadors del municipi de Palafrugell i proposar una nova perspectiva.

En primer lloc, es vol demostrar que el nom de Tamariu no té relació amb el tamariu, un arbust molt comú a la zona, tot i la creença popular en aquest sentit.

En segon lloc, es pretén aclarir l'enigma lingüístic sobre la procedència del nom de Llafranc, el poble veí, ja que cap de les teories existents resulta prou convincent.

Finalment, s'intenta reinterpretar l'origen, àmpliament acceptat, del nom de Calella, el darrer poble, el qual malgrat que sembla fer referència a una cala petita, pensem que s'ha de reconsiderar.

ELS IBERS, LA LLENGUA I LA TOPONÍMIA

Els ibers són la denominació utilitzada per referir-nos a l'antiga població indígena que habitava la costa oriental de la península Ibèrica. Aquesta estava establerta en un ampli territori que anava des del Rosselló fins a Andalusia oriental i ascendia fins a la vall de l'Ebre.

Aquest poble va tenir una evolució històrica que es va estendre des del final de l'edat de bronze fins a l'arribada dels romans al segle II aC. Destacava per la seva organització social basada en poblats mitjans i petits i per la seva notable cultura material, que es veu reflectida en una gran diversitat d'objectes arqueològics.

Políticament, es dividien en distintes nacions o ciutats-estat sovint desunides, amb el seu propi sistema polític i legal i que competien per la terra i els recursos. La seva economia es basava en l'agricultura, la ramaderia i el comerç, essent aquest clau en el seu contacte amb altres cultures mediterrànies com els fenicis, els grecs i els cartaginesos.

Els indigets era el nom del poble iber que habitava l'extrem nord-est d'aquest territori i ocupava, a grans trets, les actuals comarques de l'Empordà i la Selva.

Al voltant de l'àrea objecte d'estudi, Tamariu, Llafranc i Calella, que pertanyen a Palafrugell, s'han descobert diversos poblats ibers, entre els quals es troben el castell de Begur, Castell de Palamós, la Punta des Mut d'Aiguablava, la Fonollera, Sant Sebastià de la Guarda, Ses Artigues i Torre Valentina. A més, ubicats a l'interior, es troben també Castell Barri, Montbarbat, Plana Basarda, Puig Castellet i els Quermanys de Pals.

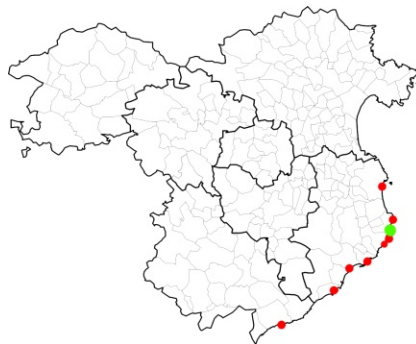

Fig. 1. En vermell, els poblats ibers costaners del Baix Empordà i la Selva i en verd, Tamariu, Llafranc i Calella.

Els ibers parlaven la llengua ibèrica, la procedència de la qual és un misteri. Tot i les moltes teories existents, cap d'elles ha arribat a una conclusió definitiva. Algunes apunten a una arrel protoindoeuropea mentre altres consideren que té un origen nord-africà. També s'ha suggerit que es tractava del sorotapte¹ de Coromines o que tenia una

---

¹ Coromines va encunyar el terme "sorotapte" per anomenar la llengua indoeuropea comuna que s'hauria parlat a la part oriental de la península Ibèrica, però no exclusivament, durant l'edat del bronze i fins al voltant del 700 aC. Es tracta d'una hipòtesi lingüística més que d'una llengua reconeguda.

procedència pirinenca derivada de l'antic aquità. Inclús s'ha considerat la possibilitat que fos una llengua aïllada. En conclusió, malgrat els esforços emprats, no s'ha aconseguit arribar a cap consens satisfactori.

Aquesta llengua està documentada a través d'inscripcions en l'alfabet conegut també com a ibèric, en objectes com monedes, làpides i àmfores. No obstant això, hi ha molts aspectes per conèixer, amb descripcions sense descodificar que generen molts interrogants sobre la seva gramàtica i el seu vocabulari.

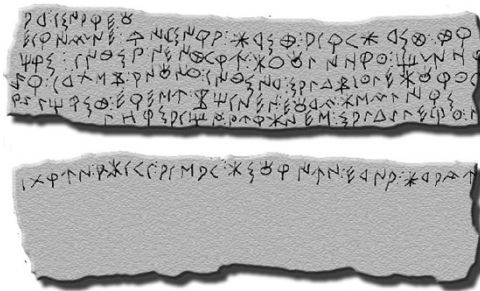

Fig. 2. Transcripció per les dues cares del Plom d'Ullastret, del segle IV aC. Font: J.M. de la Osa.

Per tant, l'ibèric és prou indesxifrabl, però no és il·legible. Tot i que es disposa de fragments de textos bilingües, sobretot en monedes i làmines de plom, són insuficients per la seva escassa extensió i de les greus dificultats interpretatives que presenten.

D'altra banda, el protobasc, que també ens interessa, és la reconstrucció deductiva del basc actual, la forma ancestral d'una llengua que probablement es va parlar entre el segle V aC i l'inici de l'era cristiana, en una regió que s'estenia des de Cantàbria fins als Pirineus centrals. Amb un origen incert, ha generat també tota mena de teories sobre la seva procedència, com ara la del substrat bascònic, la possibilitat que sigui una llengua aïllada o fins i tot la hipòtesi que prové del llunyà Caucas.

Les dues llengües, que van coexistir, estaven en contacte en una àmplia àrea de frontera situada sota els Pirineus centrals i que s'estenia cap al sud, fins a la vall de l'Ebre.

Si bé hi ha una teoria, la de bascoiberisme, que defensa uns vincles entre aquesta llengua i la ibèrica, no hi ha un consens científic que ho corrobori. En tot cas, tots els experts coincideixen que el domini del basc proporciona algunes claus que poden contribuir a interpretar el significat de determinats topònims ibèrics.

Fig. 3. Distribució geogràfica del protobasc (anomenat aquí basco-aquitain) i de l'ibèric, a l'arribada dels romans. Font: Joan Ferrer. Universitat de Barcelona, 2021

Des d'una mirada històrica, l'arribada dels romans al territori dels indigets va representar un gir radical en l'estatu quo de tots els ibers. Després de la fundació de la seva colònia a Empúries el 218 aC, es va iniciar un procés de romanització que va portar a una gran expansió territorial i cultural dels conqueridors. Aquesta transformació va culminar amb quasi la completa substitució de la civilització ibèrica per la romana, en un procés que es va estendre al llarg d'uns dos segles.

Gairebé mil anys després de la romanització, i després de les convulsions provocades per les invasions bàrbares i àrabs, cap al segle IX es va establir definitivament el sistema feudal i va començar a consolidar-se políticament una nova entitat, la Catalunya medieval. En aquest període es van registrar els primers topònims en pergamins i cartularis, però amb una particularitat, ja que els noms de lloc més antics, transmesos oralment fins aleshores, es van modificar per adaptar-se a la llengua emergent, l'incipient català.

I aquí rau el problema, ja que la influència de la nova llengua d'arrels romàniques sobre els topònims primitius dificulta la interpretació i reconstrucció filològica dels noms originals. Per afegir més confusió, els copistes medievals llatinitzaven els noms segons el seu criteri, augmentant la complexitat en la tasca de restaurar-los.

Per acabar, és interessant anotar que hi ha noms de pobles al litoral de Girona, tots amb vestigis ibèrics a prop, que possiblement deriven de topònims preromans. S'ha especulat que Begur, el *Begurio* medieval, podria tenir el seu origen en el basc *Bekouri*, que significaria "la vila del front", mentre que Tossa de Mar, coneguda com *Turissa* durant l'època romana i com *Torsa* a l'edat mitjana, podria derivar del basc *iturri*, que significa "font".

TAMARIU

El nostre Tamariu

La toponímia, la branca de l'onomàstica que estudia els noms propis geogràfics, és una disciplina complexa, però sense que hi hagi hagut més debat, s'ha donat per suposada la procedència, d'arrel popular, que Tamariu prové d'un arbust (o un arbre petit) conegut com tamariu (*Tamarix gallica*). D'una part és lògic, a causa de quant transparent i entenedor, en aparença, resulta el topònim, que és completament descriptiu. D'altra banda, perquè de Tamariu s'explica que des de sempre hi havia hagut aquests arbusts en els marges de la riera que desguassa a la platja.

A la resta de Catalunya, però, és poc freqüent trobar topònims que facin referència a un arbre en la forma del singular. Malgrat que tenim una gran quantitat de masos, fonts, muntanyes, turons i camins associats amb roures, fagedes i pinedes, gairebé mai es mostren de forma individual. És poc comú trobar llocs que només portin noms com "Pi", "Roure", "Presseguer" o "Taronger"² sense estar acompanyats dels articles "el", "la", "es" o "sa".

Fins fa uns sis segles, Tamariu tan sols era una petita cala de difícil accés i envoltada de boscos i penya-segats que l'havien mantinguda pràcticament verge, comparant-la amb les veïnes de Calella i Llafranc, més amples i fàcilment accessibles des de terra.

La cala ja era coneguda anteriorment, però no consta fins al 1436 l'existència d'unes barraques de pescadors anomenades botigues (del llatí *apothēca*, en el sentit de magatzem). Així doncs, com a mínim des d'aquell any va començar a ser visitada sobretot per pescadors ocasionals dels pobles propers. A mitjan segle XIX s'hi van establir les primeres famílies de pescadors i la carretera asfaltada que la comunica amb Palafrugell no va ser construïda fins al 1914. A partir d'aquí, va començar la popularització i el turisme.

Però la primera al·lusió documentada del lloc apareix en una compravenda registrada en un pergami datat el 1039 i dipositat a l'Arxiu municipal de Palafrugell. En referir-se al lloc en el text, aparentment es llegeix *tamariu*, i així s'ha considerat fins avui, però en realitat la "u" final és poc llegible. Diversos paleògrafs consultats amb motiu d'aquest article³ l'han reinterpretada com una "z" minúscula visigòtica (𐌷), pròpia de l'època en què es va escriure⁴, sota la forma de "z" final penjada, de tal manera que la transcripció correcta seria *tamariz*⁵.

² En el Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya es troben llocs com Alzina i Freixe al Pallars, Ars a l'Alt Urgell, Cirera a Maresme, Freixe a l'Alt Empordà, Olivera a les Garrigues i pocs més.

³ Membres de l'Arxiu Diocesà de Girona, la Biblioteca Episcopal de Vic i l'Institut d'Estudis Catalans.

⁴ <https://en.wikipedia.org/wiki/Visigothic_script>

⁵ En el mateix manuscrit hi apareixen més casos de lletres "z" minúscules amb idèntica grafia.

Fig. 4. Exemples de "z" minúscula visigòtica.

Fig. 5. Fragment del pergami del 1039 on diu "in locum que dicunt tamariz"

Dos segles més tard, el 1258, en un document d'una altra compravenda, es parla del *Portum Tamaricis*, que feia referència només a un punt on un vaixell podia ancorar. En el mateix text també s'esmenta explícitament el bosc que l'envolta (*predictus boscus*, l'esmentat bosc).

En els escrits medievals, quan no hi havia una raó clara de la seva toponímia, sovint s'anomenava un lloc per l'ús denominatiu corrent, emprant la fórmula: "*in loco vocato..*", "*in loco que dicunt...*": "el lloc anomenat/el lloc que en diuen..."⁶. El document de 1258 parla d'un "*loco que dicunt tamarium*", "el lloc que en diuen tamarium". Això indicaria que la paraula "tamarium" no la relacionaven amb aquest arbust, ja que no n'hi havia cap pels voltants, fent que el topònim els semblés estrany?

El militar i cronista Ramon Muntaner també en parla a la seva Crònica quan explica la batalla naval de les Formigues de l'any 1285. Curiosament, l'anomena tant en femení (la tamarium), com en masculí (al tamarium). Escriu "...en una cana [cala] que ha nom la tamarium..." i més endavant "...al tamarium...". És una dualitat que sol passar desapercebuda, tot i la forta consciència lingüística de Muntaner i el seu coneixement directe de la costa catalana. Una explicació podria ser la confusió sobre la identitat del topònim.

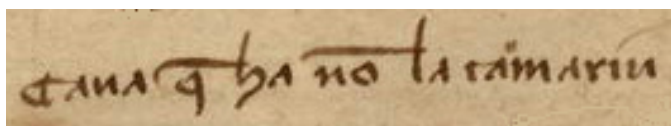

Fig. 6. Crònica, de Ramon Muntaner, on diu "cana que ha nom la tamarium"

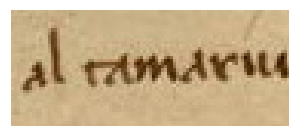

Fig. 7. "al tamarium"

En els anys següents el lloc es va conèixer indistintament com *Tamarin*, *Tamarid* o *Portum Tamari*, i a partir del segle XX ja es normalitza el nom a l'actual Tamariu.

El detonant, l'Estamariu urgellenc de Meyer-Lübke i Coromines

A l'Alt Urgell hi ha la vila medieval d'Estamariu. Les primeres mencions documentades del lloc, *Stamariz* i *Stamaritz*, que es remunten al segle IX, van portar alguns experts a defensar una ascendència bascoide del topònim, com molts altres del Pirineu català⁷. Aquesta visió va ser defensada pel romanista suís Wilhelm Meyer-Lübke⁸ i pel filòleg,

⁶ BERTRAN, Josep Maria. "*in loco que dicunt*" *Recepció dels topònims preromans prepirinencs dins la documentació medieval*. Treball Final de Màster. Universitat de Lleida, 2021.

⁷ Sota el mateix Estamariu transcorre el riu de Bescaran, nom d'etimologia probablement bascoide.

⁸ LAPESA, Rafael. *Historia de la Lengua Española*. Editorial Gredos, 1981.

lingüista i gran coneixedor del territori Joan Coromines⁹, que ja sabien que el basc s'havia arribat a parlar, com a mínim, fins al Pallars i l'Urgell¹⁰.

Coromines va interpretar l'origen del nom Estamariu basant-se en el terme del basc actual *estu*, que significa “tancat”, “clos” o “estret”, del qual deriva la paraula *estam* i en el terme també basc *haritz*¹¹, que és “roure”. Va proposar que la traducció seria, per tant, “la roureda de la cortalada”¹² o “el tancat dels roures”.

En basc, un sintagma nominal es pot afegir a la paraula *esta* per crear *esta-n* on la “n” final actua com a locatiu, fent que signifiqui “en el tancat”. Així, “*esta-n haritz*” es traduiria com “en el tancat, roure(s)” i el seu hipèrbaton¹³ seria “roure(s) en el tancat”, invertint l'ordre canònic del topònim compost. El procés fonològic de labialització, de substitució de la “n” per la “m”, ocorregut ja en l'època romana, hauria fet la resta.

Al Pirineu català hi ha altres topònims que utilitzen les paraules *esta* o *haritz*. Les poblacions d'Estavar i Estauja, a la Cerdanya, es traduirien, en basc, com “tancat de baix” i “tancat de dalt”. A Lleida tenim Arestui, que significaria “abundància de roures” i al País Basc trobem un altre Arestuy i també amb *haritz*, com Areitzaga, Aretzabaleta, Aritz i Arizondo. A Navarra tenen Arizkun, “lloc de roures” i Arizaleta, “lloc de roures amples”. A Vitòria, Bidestu, “camí estret” i Estuñagan, “l'alt del corral”.

En definitiva, pensem que la informació etimològica de Meyer-Lübke i Coromines¹⁴ per al Tamariu urgellenc, també és vàlida per al nostre Tamariu.

Tornem al nostre Tamariu

És possible que després de l'arribada dels romans, el nom de la cala perdés el significat original perquè es va deixar de parlar la llengua amb què s'havia creat. Senzillament, els qui la freqüentaven, els romans i els ibers ja integrats, no entenien què significava. En casos semblants, els invasors sovint ideaven un nom nou que els fos més fàcil de pronunciar, que s'assemblés¹⁵, si era possible, a l'original i que tingués un significat més clar per a ells. L'arbust conegut per ells com *tamarix* els hauria donat l'excusa perfecta, ja que tenia un so pràcticament igual i probablement n'hi havia pels voltants.

Així doncs, amb la romanització, el vell topònim *Estamharitz*, pensem que va ser substituït per *Tamarix*, convertint-se en un exònim, és a dir, en una adaptació d'un topònim d'una llengua que ja no era la pròpia.

La posterior evolució de *Tamarix* al Tamariu actual té una explicació fonètica. Moltes paraules d'origen llatí que acabaven amb el sufix “-ix” van experimentar alteracions a causa del desenvolupament històric de la llengua. Tenim en exemples com *Cicatrix* → *Cicatriu*, *Matrix* → *Matriu* i *Varix* → *Variu*.

⁹ COROMINES, Joan. *Onomasticon Cataloniae. Volum VII. Pàgina 223*. Curial/La Caixa. Barcelona, 1989-1997.

¹⁰ Alguns treballs recents (LAKARRA, Joseba i MITXELENA, Koldo) amplien la zona oriental on s'hauria parlat el pre-protobasc fins a quasi tocar el litoral mediterrani.

¹¹ Amb les variants *araitz*, *aretx*, *aretz*, *aritz*, *haitx* i *haitz*.

¹² Una cortalada o cortal és un recinte tancat destinat a guardar-hi el bestiar.

¹³ És una característica intrínseca de les llengües flexionades, com la indoeuropea i les seves derivades.

¹⁴ Encara que s'ha reconegut que va cometre errors i extralimitacions en molts dels seus raonaments.

¹⁵ La toponímia és conservadora: els noms de llocs persisteixen tot i la desaparició de la llengua original.

Al segle XI apareix l'últim rastre del topònim Tamariz, mentre que al segle XIII ja es coneix com Tamariu. Aquest període coincideix amb la transformació de la llengua catalana des del llatí vulgar, pel que és probable que la transició d'un nom a l'altre hagués tingut lloc durant aquests dos segles.

Per a resumir, és possible que el nom de Tamariu tingui les seves arrels en una percepció de l'entorn semblant a la descrita per Josep Pla sobre els mariners i la costa de Cadaqués.

Així, el que els ibers veien des del mar era senzillament una cala estreta, tancada i envoltada d'un bosc de roures.

Fig. 8. Tamariu i el seu rerepaís encara compten avui amb extensos boscos.

Els altres Tamarius

En un radi de pocs kilòmetres trobem diversos emplaçaments amb el mateix nom o un de molt similar (la llista no està completa, ja que els documents antics es refereixen a indrets dels quals, amb el temps, s'ha perdut la memòria):

- A Port de la Selva, la petita Cala Tamariua. A l'edat mitjana se la citava com *ipsa Tamariz* (924) i *ipsa Tamarit* (974)¹⁶. Antigament, fins a la Cala Fornells el terreny estava ocupat per un bosc del qual se n'extreia carbó vegetal. D'aquí prové el nom de "la Carbonera", un turó que hi ha per sobre la cala. L'origen del nom Fornells també està relacionat amb una altra carbonera.
- Més a llevant de Port de la Selva, en direcció a la punta del Cap de Creus, l'illa del Tamariu i també una caleta anomenada el Racó del Tamariu.
- A Vilamacolum, entre altres terres de pasturatge, la Tamariua, dins l'Espai Natural de Les Closes, un lloc d'aiguamolls fluvials.
- A Castelló d'Empúries, els Tamarius, a la zona de la Rovina, un ample espai de closes i prats de dall.

---

¹⁶ El filòleg i hel·lenista Pere Pericay, en el seu treball "LAS RAÍCES HISTÓRICAS DEL EXTREMO NE. PENINSULAR DESDE LA LINGÜÍSTICA. Para una caracterización prerromana del Ampurdán" (1953), cita expressament aquest Tamarix com a un nom provinent probablement del cèltic.

- A l'Escala, la Closa dels Tamarius, prop del que havia estat l'antiga ciutat dels ibers a Empúries.
- A Montiró, a Ventalló, el camp de La Tamariua. En una elevació propera s'han descobert restes d'un enclavament iber.
- A Sant Pere Pescador, vora la platja i al sector de Les Closes, un camp anomenat també de la Tamariua.
- A Torroella de Montgrí, els Horts del Tamariuà, a la riba del Ter.
- A Verges, entre el rec del Molí i el rec de l'Estany, la Tamariua, prop de la Closa Nova, una zona de conreus herbacis de regadiu.

Alguns d'aquests indrets, efectivament, poden fer referència a la presència de tamarius. Aquests arbusts, per la seva alta seva resistència a la calor i preferència per zones amb alta salinitat, es troben principalment en zones costaneres, per la qual cosa són abundants en tot el litoral. Però també és destacable que la majoria dels llocs esmentats estan situats en terrenys tancats o envoltats de murs. En definitiva, en uns tancats, l'*estu* basc.

A la resta del país aquest nom és gairebé inexistent, excepte en quatre zones:

- La que rodeja la vila abans esmentada d'Estamariu, prop de la Seu d'Urgell, amb diversos paratges amb aquest nom (Plana d'Estamariu, Mitjà d'Estamariu, etc.). A ponent del poble hi ha la roureda mil·lenària de Tremolet. En el passat, aquell territori estava ocupat pels ibers ceretans, dels quals es tenen dubtes de si eren de llengua ibèrica o d'una pròxima al protobasc¹⁷. La seva capital es trobava al turó on més tard es va aixecar Castellciutat i tenia el nom d'*Arse-Durgui*, la futura *Civitas Orgellia* romana.
- La vila de Ripoll, habitada en l'antiguitat pel poble iber dels castel·lans o dels olositans, del qual també es té incertesa sobre la seva filiació lingüística. Sortint de la vila, sobre l'antic camí ral a Sant Joan de les Abadesses hi ha el Mas Estamariu, una casa aïllada que durant els segles IX i X formava part d'un alou conegut com a *Stamarice*, *Stamarit* o *Stamariz*. Altres elements geogràfics propers porten el mateix nom (Obaga d'Estamariu, Quintans d'Estamariu, torrent d'Estamariu, etc.) i el bosc contigu encara alberga molts roures.
- La Vila Closa de Tamarit, al camp de Tarragona, que s'alça sobre una elevació rocallosa a prop del mar. Té una existència documentada des del segle XI, tot i que possiblement és més antiga. Destaca el terme "closa", que fa referència als nuclis de població medievals tancats per una muralla feta amb les mateixes cases i sovint situats sobre promontoris, com en aquest cas. Durant segles, un dels cognoms més freqüents entre els habitants de la vila va ser Roig, amb les formes Rog, Roitg i

¹⁷ Estretament relacionat amb l'aquità o èuscar arcaic, una antiga llengua ja extingida que es parlava, abans de l'arribada dels romans, al nord dels Pirineus occidentals i fins a Bordeus.

Rubei. A més, també eren molt presents cognoms com Roures, Rovira i Rubia¹⁸. La vila no és lluny de l'antiga capital dels ibers cossetans, *Kesse* (que gairebé segur era la mateixa ciutat de Tarragona.)

- El Soleràs i La Pobla de Cérvoles, a les Garrigues, són pobles amb masos, corrals i eres que porten el topònim “del Tamarit”, però aquesta denominació fa referència al nom d'una família amb vinculacions locals.

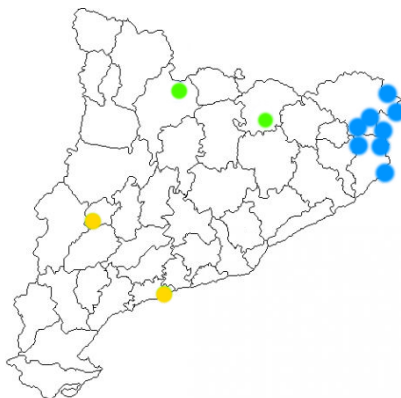

Fig. 9. Concentració de topònims Tamarit, en groc, Estamariu, en verd i Tamariu, en blau.

Més enllà de Catalunya, a l'Aragó, hi trobem indrets dispersos que porten el nom semblant de *Tamariz*, com ara Val de Tamariz, Barranco de Tamariz i altres similars. A França, prop de l'estany de Leucata hi ha uns camps coneguts com a Tamaris i a Sant Nazari de Rosselló es troba el camp del Tamarigar.

La toponímia de Tamariu

Actualment, al bosc de Tamariu predominen els pins blancs i s'han replantat tamarius al seu passeig marítim. No obstant això, més enllà de la zona més costanera, riera amunt i dins del bosc, encara es poden contemplar imponents roures martinencs, acompanyats d'alzines sureres, que pertanyen a la mateixa família.

Es podria donar el cas que amb la romanització del país, alguns vells topònims, sobretot els que donaven nom a llocs poc accessibles o poc interessants pels romans, poguessin sobreviure gairebé sense canvis?

Durant l'època romana, la veïna Llafranc tenia una bòbila per a coure-hi peces de terrissa destinades a la construcció, que requeria una gran quantitat de combustible. Part de la matèria primera utilitzada l'extreien d'uns afloraments d'argila que encara existeixen al costat de l'antiga Bòbila Pla, situada al camí vell de Palafrugell a Tamariu¹⁹.

Per tant, les informacions apunten que en aquella època el bosc de Tamariu era usat com a subministrador d'argila, però també podria proveir llenya d'alzina per a la bòbila i bigues de roure per a la construcció²⁰.

¹⁸ AMIGÓ, Ramon; MUNTANYA, Maria Teresa; SANMARTÍ, Montserrat. *Onomàstica del terme antic de Tamarit de Mar*. Institut d'Estudis Catalans, 2017.

¹⁹ BARTI, Amèrica; PLANA, Rosa; TREMOLEDA, Joaquim. *Llafranc romà*. Quaderns de Palafrugell, 2004.

²⁰ Al proper poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda s'han descobert habitatges amb vestigis de sòlides columnes que devien suportar grans embigats de fusta, probablement de roure.

Tenim raons que ens porten a aquesta conclusió:

- A Sant Feliu de Guíxols, al segle XIII s'hi van fundar unes drassanes i al segle XVIII s'hi va crear la Reial Fàbrica de Vaixells, ja que la regió tenia una llarga tradició naval i abundants recursos de fusta en els boscos propers de les Gavarres i l'Ardenya. El roure era especialment valorat per la seva robustesa en la construcció naval. Així, és plausible que els boscos de Tamariu haguessin estat explotats per subministrar fusta des de temps molt antics a les drassanes.
- Palafrugell, la capital del municipi, va tenir una potentíssima indústria de taps de suro des de finals del segle XVIII. La matèria primera era l'escorça de les alzines sureres provinent de la gran massa forestal de les Gavarres. És raonable pensar que primerament la van obtenir dels boscos circumdants, com el de Tamariu, que eren més a prop de les fàbriques de taps? Encara avui s'extreu el suro de les centenàries alzines que hi queden.
- A Tamariu, el bosc que s'estén des del puig Gruí fins a Begur era conegut fins fa poc com *Ceris*, un nom també desconegut i on un investigador²¹ ha cregut veure-hi el nom personal d'un terratinent local que es devia anomenar així. Ens trobem, però, que hi ha un tipus de roure conegut com a roure cerrioide (*Quercus cerrioide*²²) o roure català, molt comú al territori. Això fa deduir que el topònim *Ceris* té l'arrel senzillament en el nom d'aquest roure i en la seva antiga abundància en aquest lloc. El nom llatí *cerris* és el plural de *cerrus*, nom que prové del protoindoeuropeu *karr* (roca o pedra). Fins al segle XVIII, els topònims Tamariu i *Ceris* es van utilitzar simultàniament per referir-se a aquest bosc.
- Entrant per la bocana de la Cala de Tamariu, a la part de tramuntana, existeix un terreny en pendent conegut com sa Rúbia, que també dona nom a un petit illot. Aquest topònim podria provenir del color roig-vermellós de la roca granítica que existeix al lloc quan és il·luminada per la llum del sol²³. El mot rúbia procedeix del llatí *rubra* (femení de *ruber*), que significa "roja", però la paraula roure deriva del llatí *robur*, molt semblant fonèticament a *rubeus* (una de les espècies més esteses de roure és el *Quercus robur*). És possible, doncs, que "sa Rúbia" signifiqués originalment "la Roureda"?

També a l'entrada de la cala, a migdia, hi ha uns llocs coneguts com la Punta des Burro i la Bassa del Burro. Aparentment, són un préstec modern del castellà, però és possible que no sigui ben bé així. Hi ha un vocable, *burrus*, que prové del llatí tardà i vol dir "cavall petit". Procedeix del grec antic *pyrrhós*, "del color del foc" i en llatí arcaic també tenia el significat de "roig". I a escassos metres de la Punta des Burro hi ha la diminuta Cala d'en Roig.

²¹ POUS, Bibiana. *Tamariu i la seva gent*. Quaderns de Palafrugell, 2012.

²² El nom científic d'aquesta espècie pren com a epítet el terme *cerris* que, segons l'escriptor i botànic romà Plini el Vell, utilitzaven els habitants indígenes d'Hispania per referir-se als roures.

²³ <<http://www.geo-camp.net/geologuies/llistat/costa-brava-centre-sant-sebastia-guarda-tamariu>>

Els diccionaris etimològics relacionen la paraula roig (*rubeus*) amb roure (*robur*) i les associen a l'arrel indoeuropea *reudh*, que també significa "roig", fent referència al to que agafen les fulles d'aquests arbres a la tardor i a la força i vigor d'aquest color²⁴. De fet, és l'únic color per al qual s'ha trobat una paraula d'origen comú en la majoria de les llengües indoeuropees.

Fig. 10. Canvi de to de les fulles del roure martinenc (*Quercus pubescens*), de primavera a tardor.

La pregunta és si el color roig de les roques va inspirar els noms en llatí, i posteriorment en català (roig/rúbia/burro), o si el seu origen va ser el terme llatí *robur*, que significa roure.

- A un extrem de la platja de Tamariu hi ha dues fileres de roques que s'endinsen al mar, que formen un diminut port natural i que tenen suficient espai entre elles perquè hi càpiga una petita embarcació. Avui dia s'anomenen "les roques d'es Portió", però antigament²⁵ el nom s'escrivia separat, "Port Tió". La paraula *tió* prové del llatí *tītius/tītīō*, i es referia a un tros de tronc per cremar. Podria ser aquest un antiquíssim moll on els romans, i abans els ibers, amarraven les barques per emportar-se la llenya d'alzina o la fusta de roure? Serien les "roques d'es Portió" unes antigues "roques del port de la llenya"²⁶ ?
- En el fondal on brolla la font d'en Cruanyes, en el camí vell de Palafrugell a Tamariu, la memòria oral hi recorda un roure enorme. Muntanya amunt, dins del terme de Begur, es troba l'alzina monumental del Mas Llor i també són famosos els suros del Mas Batllia, situats a poca distància.
- Expliquen els pescadors actuals que, en navegar pel davant, amb prou feines paren atenció en Tamariu davant de la magnificència i lluminositat de les cales properes de Llafranc i Calella, obertes i generoses. Descriuen Tamariu com una cala petita i tancada, que encara queda més dissimulada a l'hivern, quan hi ha poques cases habitades i no hi queda cap barca amarrada a les boies. D'aquí l'apel·latiu modern de Clot dels Mussols que es dona a Tamariu. La paraula clot significa precisament un lloc enfonsat i voltat d'elevacions.

²⁴ <<https://etimologias.dechile.net/?robledo>>;<www.etymonline.com/es/word/*reudh-#etymonline_v_52616>

²⁵ <<https://www.palafrugell.cat/la-ciutat/cala-es-portio-carrer-de-la>>

²⁶ A Barcelona hi ha el Moll de la Fusta. Encara que el topònim és modern, el significat és semblant. A Catalunya són comuns els noms de llocs que inclouen les paraules "tió", "fusta" o "llenya".

El roure era considerat un arbre sagrat pels antics pobles europeus i també pels ibers i bascos. Al País Basc, els roures sagrats van ser reconeguts com a divinitats de la mitologia basca pels romans i rebien el nom llatinitzat d'*Arixo Deo*, que deriva de l'arrel *haritz* i eren equivalents al *Deus Robur* romà. Un exemple ben conegut és l'arbre de Guernica, un roure.

No s'ha trobat cap resta prehistòrica a Tamariu, però a Begur hi ha les coves de Ses Falugues²⁷, unes cavitats de granit que, tot i que sembla que són d'origen natural (tafoni), podrien haver estat utilitzades per l'home des de temps remots.

La hipòtesi sobre Tamariu

Pensem, per tant, que el topònim Tamariu prové del nom que li van donar els ibers en una llengua preromana coneguda com ibèrica. Descrivia el que contemplaven, una extensa arbreda de roures sagrats tancada entre elevacions i penya-segats. El terme *Estamharitz*, format per *estam* i *haritz*, significaria, traduït del basc actual, "en el tancat, roure(s)" o millor, "el tancat dels roure(s)".

Amb el pas del temps, els ocupants romans, en considerar-lo incompreensible, es van limitar a fer un canvi mínim per adequar-lo a una paraula coneguda per ells i convertint-lo en un vocable pròxim a l'arbrust *tamarix*. El nom que la cala tenia al segle XI, el primer *Tamariz* documentat, tot i que havien passat mil anys, era molt semblant al nom original. L'evolució i transformació històrica del *Tamarix* llatí cap al Tamariu actual, prou estudiada, va fer la resta.

Els topònims "rúbia" i "burro", provinents del llatí *ruber* o *rubeus* o del grec *pyrrhós*, que apareixen en llocs pròxims a la cala, podrien derivar del terme *robur* (roure), que prové del protoindoeuropeu *reudh*, associat al color que adquireixen les fulles d'aquests arbres a la tardor.

La proposta de seqüència evolutiva, que es remunta a l'ibèric i arriba fins al català, seria la següent:

Estamharitz → *Tamarix* → *Tamariu*, "el tancat dels roures".

---

²⁷ Que fan referència a uns éssers femenins diminuts propis de la mitologia catalana.

LLAFRANC

El nostre Llafranc

Llafranc està situat més al sud, en una badia oberta a migjorn i protegida dels temporals de tramuntana. La seva cala es va convertir en un port natural usat pels ibers establerts al poblat emplaçat al cim de la muntanya de Sant Sebastià, les restes del qual són parcialment visibles al costat d'una torre de guaita del segle XV.

Però realment no sabem res del lloc fins al segle II aC, quan, en època romana, apareixen els primers signes d'ocupació del lloc. En arribar-hi, els romans hi van edificar una vil·la i una bòbila per a la producció de peces de terrissa destinades a la construcció.

Malgrat mantenir una presència romana durant segles, el lloc va començar a ser abandonat amb les primeres invasions germàniques a la Península al segle V i no hi ha restes d'ocupació posterior del lloc fins a l'edat mitjana. L'explicació es troba en el perill que suposava la constant amenaça dels raids pirates normands i barbarescs que arribaven per mar. En molts documents medievals es mencionen nuclis de població propers, però no hi ha referències de cap assentament estable a Llafranc.

A partir del segle XVII, la cala va començar a ser visitada esporàdicament per pescadors locals, seguint el mateix patró que es va donar a Tamariu. Cap a finals del segle XIX, les primeres famílies de pescadors s'hi va establir de manera permanent i en pocs anys es van començar a construir segones residències per als estiuvejants.

Fig. 13. Vista de Llafranc, amb extenses pinedes, abans de la gran transformació turística. Postal de 1930.

Però una pista sobre l'origen del topònim ens la pot donar la menció més antiga de Llafranc coneguda fins ara, que apareix en uns capbreus del segle XIV. Als documents se se l'anomena *Lafranc*, sense la doble ela inicial.

En general, la palatització de la *ela* inicial llatina /l/ en “*ela*” → en català /ʎ-/ com a “doble *ela*” va tenir lloc a l’edat mitjana, com ho demostren els exemples *liber* → llibre, *lingua* → llengua i *lupus* → llop. L’ortografia sempre es desenvolupa posteriorment, després de la pronúncia. Per tant, és probable que *Lafranc* es comencés a pronunciar [ʎ]afranc (amb una *ela* doble inicial) en aquella època.

La toponímia de Llafranc

El topònim Llafranc és realment un enigma lingüístic, un topònim opac, ja que la seva procedència és incerta i no s’ha trobat fins avui una explicació definitiva que el resolgui. La manca de claredat en el seu origen ha desconcertat tant els estudiosos que no han formulat cap raonament que pugui considerar-se satisfactori.

Tot i això, registrem les solucions que s’han donat:

- Coromines, en el seu *Onomasticon*, sostenia la teoria d’un origen germànic. Argumentava que podria ser una derivació del nom propi “Lan(d) Frank”, que es pot traduir com “territori o terra de Frank”. Deia que aquest nom també es trobava en altres zones del nord de Catalunya, Provença i nord d’Itàlia i citava exemples propers²⁸, però avui són considerats poc rellevants.

Però atribuir una procedència germànica al topònim Llafranc sembla poc plausible, perquè al lloc no hi va haver població establerta en els primers segles posteriors a les invasions germàniques. Per tant, sembla improbable que el topònim es pugui relacionar amb un suposat propietari d’aquestes terres en els primers temps de l’edat mitjana. Fins avui no se n’ha trobat cap indici documental ni històric d’aquest Frank, però de moment és l’única explicació.

- Els autors del *Diccionari descriptiu i etimològic* Alcover-Moll van suggerir una raó fonètica per a Llafranc, plantejant que podria tractar-se en realitat d’un “lloc franc”. Aquesta hipòtesi es basava en les anotacions d’un geògraf²⁹ del segle XVIII que havia estudiat el topònim.

Tot i que el raonament semblava lògic, el mateix Coromines va considerar-lo infundat. A més, la hipotètica existència d’un “lloc franc” implicaria la presència d’un port amb privilegis especials o exempcions relacionades amb el comerç de mercaderies. Fins ara, no s’ha trobat cap document que en parli ni hi ha cap justificació històrica que existís.

---

²⁸ El 991 un Landefrago va donar un alou al poblet de Teulís, al Vallespir i al segle XI un altre Lanfranc va ser abat a Àger, a la Noguera.

²⁹ ESPINALT, Bernat. *El Atlante español*, Tom V. Madrid, 1781.

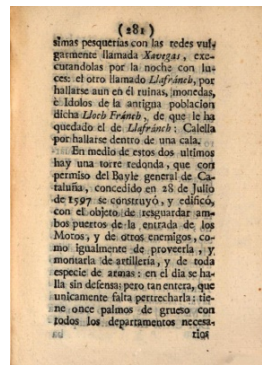

Fig. 14. Extracte de “El Atlante español”, on parla de Llafranch.

- Segons un divertit conte popular que s’explica als nens, el nom Llafranc prové de l’expressió “Allafranc”. Aquesta narració diu que, en temps antics, Calella i Llafranc eren rivals en l’art de la pesca. Calella destacava per la seva abundant pesca de sardines i anxoves, mentre que Llafranc, més petit, no hi podia competir. Un dia, els habitants de Llafranc van decidir regalar el seu peix. Quan els de Calella ho van saber, van exclamar: “Anem-hi, que allà és de franc!”. Aquesta expressió es va convertir en “Allafranc” i amb el temps, va derivar en el nom de Llafranc.

A l’entorn de la cala

La muntanya de Llafranc, com tot el massís de Begur, està coberta de boscos mediterranis amb presència d’alzines, roures i pins, però amb contínues referències a aquests darrers arbres: al nucli de Calella tenim “els tres pins”; “el Pi Gros dels Torrents” prop dels dòlmens de can Mina; “la Pineda”, que és el sector de Calella adjacent a Llafranc; “els pins d’en Pau” al Golfet i el mas Can Pinet, al Prat Xirlo. Se suposa que la majoria són noms contemporanis i tenen un origen que es pot conèixer, però possiblement alguns fan al·lusió a antics noms que han sobreviscut fins avui.

L’evidència més important la trobem, però, dins Llafranc, on el terreny sota el far de Sant Sebastià es coneix com el Pinell³⁰ i el cap rocallós que mira a llevant, la Punta del Pinell.

Fig. 15. Els terrenys sota el far de Sant Sebastià coneguts com el Pinell i la Punta del Pinell. Postal de 1930.

³⁰ Es tracta d’un diminutiu col·lectiu de pi, en el sentit de “pineda petita”.

Els altres Llafrancs

- Anem més lluny, a Osona. Al poblet de Sant Martí Sescorts hi ha el Mas Llafrenca, documentat per primer cop el 1061 amb el nom de Lafrenca, i que també dona nom a una serra, un pla i un torrent. En les proximitats es troba el Verdeguer, una masia coneguda per haver-hi uns pins emblemàtics. Al mateix municipi i els seus voltants, es detecta una presència repetida de topònims que inclouen el terme “pi”, com el Serrat del Pi, la Pineda de Sobiranes, els Pins de Puig-oquí i la Pineda de la Serra, entre d’altres. Això suggereix que antigament el mas i els camps que l’envolten podrien haver format part d’un extens bosc de pins. A més, a mida que ens desplaçem cap a llevant, observem boscos molt més extensos i densament poblats de pins. Osona està plena d’enclavaments ibèrics, on destaca el gran oppidum de l’Esquerda, sobre el Ter.
- L’origen d’aquest Lafrenca també és desconegut, però és l’únic semblant a Llafranc a Catalunya a excepció d’un altre, avui extraviat. Es tracta del “coll de Llafrenca” de Sant Iscle de Colltort, a la Garrotxa. El lloc correspon al collet de Can Pere Boc³¹, un petit pas de muntanya dins del bosc. És difícil determinar quin tipus d’arbres el formaven antigament, però actualment és una immensa pineda.

Al voltant del coll hi ha el mas enrunat de Can Pere Boc (potser un antic “Can Pere del bosc”?) i el turó de Mascollobí (potser també un antic turó d’un “Mas del coll del pi”?). Tot i que les proves són molt febles, poden indicar que aquest bosc és prou antic. Però un testimoni més sòlid és la presència, al final de la vall, de la parròquia de Sant Miquel de la Pineda, coneguda com Pinetta al segle X, on el mateix nom fa referència explícita a una massa arbrada de pins. A més, fins a mitjan segle XIX, Sant Iscle de Colltort era conegut com Sant Iscle de Pineda. A prop es troben les restes del petit assentament ibèric del coll d’Uria, un nom possiblement d’ascendència bascoide.

Amb aquestes dades, malgrat que també són escasses, hi ha fonaments per suposar que Lafrenca/Llafrenca són una variant dialectal de Llafranc i que comparteixen un origen comú.

La hipòtesi sobre Llafranc

En basc actual, el terme *leher*, amb la variant *ler*, significa “pi”³², un arbre pertanyent a la família de les Pinaceae. El terme *franko* és un adverbí quantificador que significa “abundants”, “molts”, “nombrosos”, etc.

Pensem, per tant, que l’actual Llafranc seria conegut pels antics ibers com *leherfranko*, format per *leher* i *franko*, és a dir, “pi(ns) abundants”, o millor, “el lloc abundant de pi(ns)”. Aquesta definició és absolutament descriptiva i fa referència als pins que es podien observar dins del bosc, en contrast amb el de Tamariu, que estava format principalment per roures.

---

³¹ Ens guiem pels límits que apareixen al quadern “Denuntiationes decimarum de anno 1502”, dipositat a l’Arxiu Diocesà de Girona.

³² Tot i que és més comú utilitzar el sinònim *pinua*, que prové del llatí *pinus*.

Al Pirineu hi ha també topònims que deriven de la paraula *leher*. Al Pallars trobem el lloc de Larén. A Osca, Larués, Lleret i la Vall de Lierp. A Navarra hi podem trobar topònims com Lerga, Lehete, Leranotz i altres amb aquest prefix. Anotem que també en basc, *franko* és un adverbi de quantitat que es tradueix com “molt” o “abundant” però pot funcionar com a adjectiu qualitatiu, amb el significat de “bastant”. És un nom poc freqüent dins la Toponímia, però a Navarra trobem llocs com Frankoandia, Frankozabala i Frankotxiki i al comtat de Treviño, dins d'Àlaba, Frankubide i Franku.

Així doncs, a Llafranc, probablement es va produir un fenomen similar que a Tamariu. Hi va haver un moment en què l'antic topònim *leherfranko* va deixar de tenir sentit per als ocupants romans i per als ibers llatinitzats i va ser transformat en un nou nom amb una sonoritat més propera, que encara avui es desconeix. Segles més tard, aquest nom va evolucionar cap al Lafranc medieval.

Per tant, la proposta de seqüència evolutiva, que parteix de l'ibèric i arriba fins al català, seria la següent:

Leherfranko → Lafranc → Llafranc, “el lloc abundant de pins”.

CALELLA

La nostra Calella

Calella és el més meridional dels nuclis poblacionals que formen part del municipi de Palafrugell. Aquest petit poble es distingeix per la seva distribució de carrers d'antiga vila marinera i la presència d'una costa que alberga nombroses cales.

Fig. 16. Imatge aèria actual de Calella. Al fons, el cap de Sant Sebastià de Llafranc.

Calella comparteix similituds amb les altres dues poblacions, amb un origen de finals del segle XVIII. Va arribar a ser un port pesquer important i el punt de partida del tràfic marítim de Palafrugell, on productes locals com la fusta, el vi i el suro manufacturat eren enviats a altres destinacions.

A partir del darrer quart del segle XIX, a tocar del nucli originari del poble, s'hi va crear el barri d'estiueig del Canadell, que va marcar l'inici d'una transformació significativa del poble. En pocs anys, Calella es va consolidar com un centre turístic de prestigi.

El detonant, la Calella maresmenca de Coromines

Però al Maresme hi ha una altra Calella, molt més gran, coneguda per ser la capital turística de la Costa del Maresme. A l'edat mitjana només era un petit conjunt de cases que depenia de la veïna parròquia de Pineda. L'any 1528 se'n va segregar i es va convertir en un municipi independent. Les formes documentades més antigues del seu nom són Chalela (1212) i Calela (1275).

Escrivia Joan Coromines sobre aquesta vila: "Sempre m'ha sobtat el nom, amb un significat aparent de 'cala', 'entrada de mar' (mal fos en diminutiu), per anomenar una població situada en una costa gairebé rectilínia". I acabava: "En conclusió, el nom de Calella ve del

tipus cac(u)-lella, neutre plural, com a nom originari dels corrents [rieres] que desemboquen en les seves platges”.

El filòleg i historiador Josep Balari³³ explica que existeix el substantiu *cacabus*³⁴, que en llatí vol dir “olla”, “cassola” o “caldera” i que va ser manllevat del grec *kákkabos* (κάκκαβος). Continua dient que probablement havia estat un préstec del semític que, al seu temps, provenia del mot accadi *kukkubu*, ja que ambdós tenen el mateix significat. Altres investigadors ho descarten i parlen, efectivament, d'un préstec al grec però de procedència desconeguda³⁵. En definitiva, Balari acaba resumint que aquest és precisament l'origen toponímic de Calella, l'existència d'un antic estany natural conegut sota l'antiga forma *cagalell*, provinent d'un mot llatí que era una contracció de *cagalela*³⁶ o del diminutiu *cacalellum*, i per demostrar-ho cita topònims semblants.

Però Coromines va dir que no provenia d'una contracció de *ca-ga-lela*, perquè trobava que l'explicació que va donar Balari era fonèticament i morfològicament massa grossera, pel que va polir el seu raonament plantejant la seqüència *cacābum/cacālu* → *caculu* → *caclella* → *cagalela* → *calella*.

Es poden justificar ambdues deduccions, ja que hi ha dos cursos d'aigua, la riera de Calella i el torrent del Raig, que baixen dels turons propers i desemboquen a la platja en el centre de la vila. És probable, doncs, que aquestes rieres aportessin aigua a un antic estany situat prop de la platja, sota el nucli fundacional de Calella, l'actual veïnat de Capaspre i a migdia del turó d'en Guli, en una zona avui molt urbanitzada. Hi ha un argument geològic, ja que en el punt on aquestes rieres arriben al mar els mapes mostren que el terreny està compost per dipòsits al·luvials de sorra, grava i llims (Qac1). A més, el nom de la comarca, el Maresme, deriva dels aiguamolls o maresmes que antigament eren comuns en aquesta àrea.

Dins de Calella, els ibers havien tingut, des del segle IV aC, un poblat a prop del que posteriorment va ser la vil·la romana coneguda avui com la del Turó del Roser.

Les evidències semblen indicar que tant Balari com Coromines tenien raó, per la qual cosa aquesta és possiblement l'explicació etimològica del nom de Calella. Per tant, hi ha possibilitats que la paraula provingui del llatí *cacabus*. No obstant, alguns detalls fan sospitar que no deriva d'aquesta llengua:

- En basc, *kaiku* és el nom antic del recipient que els pastors bascos usaven per recollir llet. Molts etimòlegs el fan provinent del llatí *caucum*, però d'altres ho posen en qüestió³⁷ i proposen que deriva d'una arrel protoindoeuropea encara desconeguda que hauria produït també la paraula ibèrica *kiskerr*³⁸, amb un significat semblant.

³³ BALARI, Josep. *Orígenes històrics de Catalunya*. Establecimiento Tipográfico de Hijos de Jaime Jepús. Barcelona, 1899.

³⁴ <<https://lsj.gr/wiki/%CE%BA%CE%B1%CE%BA%CE%BA%CE%AC%CE%B2%CE%B7>>

³⁵ <<http://www.papirologia.unipr.it/CPGM/glossary/cards/lexicalia/KAKKABE.pdf>>

³⁶ El significat escatològic no deixa de ser absolutament anecdòtic i totalment infundat.

³⁷ AGÜD, Manuel. *Elementos de cultura material en el País Vasco*: “Es extraño que un término tan significativo en vasco no tenga formas relacionadas con él en las lenguas románicas próximas; por eso sospechamos sobre su origen latino (...). Son, pues, muchos los inconvenientes fonéticos que hallamos para admitir un origen latino, no compensados por argumentos culturales.”

³⁸ <<http://sobrellostextosibericosdemario.blogspot.com/2012/04/1-5.html>>

- En la llengua romanç d'Àlaba, amb molts manlleus del basc, un caucu era un forat que es feia als arbres perquè conservessin l'aigua de pluja³⁹.
- En català, usat a la ribera de l'Ebre, a les Illes Balears i al País Valencià, cocó és com s'anomena un clot en una roca on la pluja, l'aigua del mar o d'un riu forma un bassal. El nom és d'origen llatí, però algun autor⁴⁰ el fa provenir de l'ibèric.
- A l'edat mitjana, un "cacabus" o "cacabos" era el dipòsit subterrani dels molins on s'emmagatzemava l'aigua per al seu funcionament. En català, ha donat origen a la paraula "cacau" o "carcabà". Anotem aquí l'arrel gōg, que ens arriba del protoindoeuropeu, que significa "rodó" i que desenvoluparem a continuació.
- Molt més lluny, al nord-oest de la península Ibèrica, existeixen uns topònims estranys: Cacabelos, que es repeteix a Navia (Astúries), Untes (Ourense), Cambados (Pontevedra) i al nord de la ciutat de Lugo. Tots ells se situen a la vora d'un riu i a prop de ruïnes d'antics castres dels celtas Gallaeci, que parlaven el galaic, una llengua cèltica.

L'arrel gōg/gag

L'arrel protoindoeuropea gōg/gag significa "objecte rodó o en forma de bola"⁴¹. En les llengües germàniques es va desenvolupar i va crear paraules que es referien a una massa compacta elaborada amb farina, en el sentit de pa o panet. Així, es van formar l'anglès cake i cookie, l'irlandès cáca, el danès kage, el suec kakka i el protogermànic kakō. Curiosament, també existeix l'àrab ka'k (pa fornejat amb un forat al mig) i el persa kaak (panet rodó).

En les llengües romàniques, gōg/gag van originar la coca catalana i la còca occitana, però van rivalitzar amb els noms llatins caucus (copa), coccus (esfèric o rodó) i conchula (closca o petxina), totes d'origen grec protoindoeuropeu i amb fortes semblances fonètiques, semàntiques i d'aspecte entre elles. D'aquí la confusió i la possibilitat que s'haguessin creat paraules híbrides, fet que ha desconcertat alguns etimòlegs en el seu intent per trobar l'origen de paraules amb aquestes arrels.

Aquestes dades fan pensar que els termes cocó en català, kaiku en basc, cacabus en llatí i tots els derivats germànics de gōg/gag provenen d'una arrel protoindoeuropea comuna que feia referència a un objecte arrodonit. És possible que l'ibèric també hagués tingut un mot amb un significat i so similars, però ens és desconegut.

Així doncs, l'origen etimològic del nom Calella es pot rastrejar fins a la influència llatina amb el sufix diminutiu masculí "-el" (ell) o femení "-ela" (ella), que en ocasions va evolucionar en català amb les variants -rell o -lèll⁴². Aquest sufix llatí va ajudar a formar el

³⁹ LÓPEZ DE GUEREÑU, Gerardo. *Voces alavesas. Unas cuatro mil palabras del romance hablado en esta provincia*. Euskaltzaindia. Vitoria/Gasteiz, 1998.

⁴⁰ CARRERAS, Francesc. *Ibers y Grechs. La llengua Catalana, successora de l'antiga Ibèrica*. Barcelona, 1917.

⁴¹ <<https://binper.files.wordpress.com/2012/04/vinculos.pdf>>

⁴² La formació de topònims híbrids que combinen elements de dues llengües no és infreqüent. A Pals trobem el Quermany (roca gran), compost del mot preromà karr (roca o pedra) i del llatí *magnus* (gran). Urgell prové del basc *ur* (aigua) i el sufix diminutiu llatí "-ell". Un altre exemple és la Val d'Aran, que es deriva del llatí *vallis* (vall) i del basc *haran* (també vall), creant *vallis de Aranno* (Vall de valls).

nom de l'accident geogràfic que els antics habitants de la zona contemplaven, que no era sinó una petita bassa d'aigua situada prop de la platja del Canadell. Seria coneguda com *gōg/gag*, que fonèticament sonava com *coc/cac*. La combinació d'aquests elements va donar lloc al topònim *caga-lela* que, amb el pas del temps, va experimentar una transformació en la seva pronúncia fins a la forma actual de Calella.

Ja hem vist com Balari va documentar un topònim que sembla derivar del terme llatí *cacabus*. Aquest terme, al llarg del temps, va experimentar una evolució semàntica comuna en casos similars, que va implicar una modificació en el seu significat. El canvi va ser degut a la forma de l'olla, que sovint tenia un contorn arrodonit, i per la seva semblança amb els clots o basses d'aigua. Així, en un sentit metafòric, el terme es va usar com a denominació per descriure llocs on l'aigua dels rius es quedava estancada, creant petits embassaments que, per la seva forma, recordaven les característiques formes rodones de les olles.

Però aquest no és un cas aïllat. Tenim mostres d'ús de metàfores antropomòrfiques o d'objectes quotidians per descriure característiques geogràfiques. Per exemple, "braç" pot referir-se a un segment d'un riu o a un membre superior del cos humà, "cap" pot significar l'extrem d'una extensió de terra sobre el mar o la part superior del cos humà, i "conca" pot descriure tant un recipient rodó com una àrea envoltada de muntanyes.

Les altres Calelles

A part de les dues localitats esmentades, hi ha més llocs a Catalunya amb el mateix nom:

- Costa amunt de Calella, entre Pals i Begur, el torrent de Calella, que desembocava a l'actual platja del Racó. L'etimologia del nom d'aquest torrent podria associar-se amb un element geogràfic, com la possible existència d'una llacuna fluvial prop de la platja. Pensem que aquesta bassa estaria situada sota l'actual plaça dels Pous, per on antigament fluïa la riera i on hi havia una depressió natural del terreny.
- A l'Estartit, el còrrec de la Calella i la Cala Calella. Tot el vessant de la muntanya que té al damunt, l'Alt de la Pedrosa, que pertany al massís del Montgrí, està compost per roques calcàries amb un relleu càrstic. Això fa que la major part de l'aigua de pluja s'infiltri per les escletxes de la roca i desaparegui sota terra. Ho sabem perquè en aquesta costa hi ha brolladors d'aigua a la superfície i surgències per sota del nivell del mar⁴³, i per això no seria estrany que al tram final d'aquest barranc, que és relativament pla, existís en el passat una bassa d'aigua que podria haver-li donat el nom. Aquesta zona és geològicament inestable i propensa a despreniments⁴⁴ pel que en una època recent s'hauria pogut produir un enfonsament del mur de roques que actuava de dic⁴⁵.
- A la Noguera, a les Avellanès i Santa Linya, al lloc de la partida de Calella hi ha la font de Calella i al seu costat el petit basal rodó de Calella.

⁴³ S'han identificat deus submarines a la Cala Ferriol, a la cova de la Sardina i la cova de l'Aigua.

⁴⁴ Fa pocs anys, a uns centenars de metres al sud de la cala, en el lloc conegut avui com L'eslluinada (una forma dialectal d'"esllavissada"), es va produir un esfondrament de roques encara avui visible.

⁴⁵ El final de la cala està ple de lloses esquerdades que podrien haver-se dispersat posteriorment al trencament del dic a causa dels temporals marins.

A l'entorn de la cala

Detallem llocs arreu de Catalunya amb un nom similar a Cagalela:

- A la ciutat de Barcelona, l'estany del Cagalell, una antiga llacuna situada sota la muntanya de Montjuïc. Durant el període romà ja havia desaparegut com a lloc d'aigua permanent, tot i que en temps de pluges s'omplia parcialment. Va existir fins al segle XIII, quan va ser dessecat. També era conegut com Cagalel (1104), Kagalel (1105) i Cacalellum (1193).

Fig. 17. Situació de l'estany del Cagalell a la Barcelona del segle XIII. Font: <http://www.barcelonaentremuralles.com/>

- A Canet de Rosselló, a la Catalunya Nord, les maresmes del Cagarell, que avui s'han convertit en prats de dall.
- Enmig de la vila de Perpinyà hi desemboca el Ganganell, un còrrec que antigament extreia l'aigua dels estanys de Nils i Cànoes, dessecats durant el segle XIV.
- A Garriguella, a l'Alt Empordà, el rec del Cagarrell, que drena al rec Madral i que porta aigua als aiguamolls de Castelló d'Empúries.
- A Besalú, fundada pels ibers, el torrent de Ganganell, cobert el segle XIV i desviat en anys posteriors. Abans d'entrar a l'antic nucli emmurallat, pensem que existia una bassa⁴⁶ formada probablement per una dolina apareguda per la dissolució dels guixos del subsol, molt comuns a la zona⁴⁷. El turó rocallós que es trobava sobre aquesta bassa, el puig del Turell, es coneixia al segle X com a petram Acorium (pedra de l'aigua). El nom Ganganell pot ser perfectament una deformació d'un primitiu "Caganell".
- A Riudellots, a la Selva, l'antic torrent Cagalell, conegut avui com el rec de Can Calzada. Al segle XI es parla del "torrente quem vocant Kagalel", que portava aigua

⁴⁶ En el terratrèmol de 1427, es va formar un estany fora dels murs de la vila. Un testimoni ens ho relata: "... extra istam villam fuit magnus campus tritico seminatus penitus submisus et factus est stagnum aquarum", "... fora d'aquesta vila hi havia un gran camp de blat molt enfonsat que es va convertir en un estany d'aigua".

⁴⁷ SANTAS, Lucia. *Estudio de dolinas en el Valle del Fluvià, Girona*. Treball Final de Grau. Universitat de Saragossa, 2016.

a uns aiguamoixos⁴⁸. També al mateix poble, el rierol Cagarell, de nom quasi idèntic.

- A Sant Dalmai, també a la Selva, Can Cagarell i el torrent Cagarell o Sot del Molí de Baix, que desguassa a l'Onyar. Es pot endevinar que hi podria haver existit un estanyol en el tram final del torrent.
- A Ripoll, el torrent i la riera del Caganell. El darrer tram, ja a punt d'arribar al Ter, està urbanitzat i té el nom de carrer de l'Estany, un nom prou revelador.
- A Molins de Rei, al Baix Llobregat, la riera de Cagalell o de Sant Bartomeu, que formava un estany a la confluència amb la riera de Vallvidrera, al barri de la Granja. Prop de la plaça de les Bruixes hi ha un jaciment iber.
- A Sitges, al Garraf, el puig de Cagalela, documentat el 1057 i ja desaparegut com a topònim, que pertanyia al terme del castell de Miralpeix. Es trobava al curs baix de la riera de Ribes, que desembocava en els també perduts Llac Llops i Bassa Rodona. Les platges contigües encara s'anomenen "de l'Estanyol" i "de la Bassa Rodona".
- Al veïnat de Millars de Madremanya, al Gironès, la feixa Ganganell, documentada el 1319, de la que s'ignora la seva ubicació exacta. Es trobava prop del desaparegut estany de Millars, que va ser buidat al segle X, del que en queda una resta, l'estanyol de Can Calbó.
- Al veïnat de Serinyà de Cassà de la Selva, també al Gironès, la riera Cagarella. Travessa el pla de Cagarella, un terreny planer que patia freqüents riuades i que podria haver acollit diverses basses, com la que hi havia al prat de dall inundable d'Esclet. La riera fa de límit amb el terme de Llagostera, un topònim que alguns el fan provinent del llatí *lacus*, llac.
- A Vilavenut, al Pla de l'Estany, la riera de Caganell. A la seva confluència amb la riera de la Farga podria haver-hi existit un estanyol que, ja en temps moderns, hauria servit de bassa d'acumulació d'aigua d'un antic molí, el Molinot. Al lloc de l'antiga bassa hi ha dos antics pous que indiquen l'existència d'aigua subterrània.
- A Sant Pau de Segúries, al Ripollès, el torrent Caganell, amb un antic estanyol que estaria situat sota can Puigdemont, en un clot catalogat com inundable (Q500) i que actualment està ocupat per uns bungalous i la piscina d'un càmping.
- A Mollet, al Vallès Oriental, un altre torrent Caganell, que travessa l'antic estany de Gallecs, un espai humit amb aiguamolls temporals i basses d'aigua. Al mig de tot, un antic mas encara porta el nom de Ca l'Estany.

⁴⁸ MALLORQUÍ, Elvis. "...el fet remarcable és que el Cagalell conduïa les aigües en uns aiguamoixos per on passaven el Ritort i la Benaula i que l'etimologia d'aquest hidrònim sembla designar estanys o llacunes". *Terra de recs i agulles. Riudellots de la Selva, segles XI-XX*. Centre d'Estudis Selvatans, 2018.

Observem, per tant, que els termes caganell/cagarell/cagarrell/cagalell/cagalela/ganganell sempre fan referència a una característica relacionada amb l'aigua i associada a estanys, aiguamolls, espais inundats, basses o petits embassaments on l'aigua s'acumula i estanca. Constatem també les modestes dimensions d'aquests elements geogràfics.

La toponímia de Calella

Les fonts oficials no ofereixen una explicació clara sobre l'origen del seu nom. Tradicionalment, s'ha suposat que el terme podria ser un diminutiu de "cala", en el sentit de "caleta", però no existeix cap document que ho validi. A Calella, en realitat, hi ha diverses cales, moltes de les quals són de dimensions reduïdes, fet que sembla reforçar inclús que el sufix "-ella" podria actuar com a diminutiu.

Però dins de Calella hi ha una riera, la del Canadell. Està canalitzada i soterrada al seu últim tram, on els estudis geològics de la zona revelen la presència d'un tipus de sòl anomenat Qac. Aquest sòl està compost per dipòsits formats per argiles amb continguts de sorra, llims i petits còdols, que s'han format per sedimentació al·luvial. Aquesta anàlisi suggereix que en el darrer tram de la riera hi podria haver hagut un antic estanyol o bassa.

Fig. 18. Proposta de l'antic sistema hidrogràfic del Canadell. La riera en blau fosc i la bassa en blau clar, on les cotes altimètriques revelen una superfície còncava. Font: Vissir3 de l'ICGC.

A més, és remarcable que el nom de la riera, Canadell, guardi una semblança fonètica amb Cagalell. Sabem que Canadell deriva del llatí *cannetellum*, diminutiu de *cannētum*, que significa "lloc de canyes" i sol estar associat a llocs amb aigua dolça. No obstant això, podria haver-hi un cas d'eufemisme en què el nom original, Cagalell, hagués estat substituït? Seria lògic que, davant d'una paraula considerada tabú que evoca l'acció de cagar (del llatí *cacare*), s'hagués produït un canvi per Canadell per dissimular aquesta connotació.

Calella no era un lloc remot ni aïllat. Durant l'època romana estava envoltada de petits enclavaments ibèrics o iberoromans com els del Golfet i de Ses Artigues. Prop tenia també el gran oppidum iber del puig de Sant Sebastià i la vil·la romana de Llafranc. A diferència de zones més allunyades on el poder romà era més feble, aquí els habitants autòctons estaven fortament influenciats per la seva cultura. Per tant, malgrat que no en tinguem cap evidència directa, és versemblant que el nom de la riera, Cagalell, es transformés,

possiblement a l'època cristiana, en el menys ofensiu Canadell, a diferència de la majoria dels altres topònims Cagalell/Cagarell/Caganell, etc., que es van mantenir inalterats.

El sector de llevant de la platja del Canadell és conegut com Es Canyissos, el que indica l'existència en temps passats d'un espai amb aigua estancada. Encara avui es pot observar una secció de la llarga paret de roca que s'estén, oculta, per sota del passeig del Canadell⁴⁹. Es pot deduir que en el passat aquesta paret actuava de mur de contenció o talús natural de les aigües de la bassa.

Fig. 19. Platja d'Es Canyissos al principi del segle XX. Les roques de l'antic talús són visibles a l'esquerra.

No és habitual trobar dues denominacions, com Canadell i Canyissos, que fan referència a un lloc amb canyes i que siguin contigües. Això reforça que sigui possible que el nom del primer hagués estat, originalment, Cagalell, i que posteriorment fos alterat a causa de l'eufemisme abans citat.

És possible, com succeeix en altres llocs, que després de fortes pluges, la riera intentés recuperar el que havia estat seu?⁵⁰ El desnivell actual del passeig respecte al nivell del mar és d'uns set metres i l'espai soterrat està ocupat pels guardabots, sots o "sótanos", construccions populars de finals del segle XIX utilitzades per guardar-hi les barques i l'ormeig de pesca. Encara es pot veure l'antiga paret de roca amagada al fons d'aquests guardabots.

La hipòtesi sobre Calella

El topònim Calella presenta una aparent simplicitat que, de fet, amaga un altre misteri lingüístic, ja que el seu origen continua sent incert i encara no s'ha trobat una explicació definitiva que el resolgui.

Pensem, però, que aquest topònim prové del nom que els antics habitants d'aquestes terres, els ibers, amb el contacte amb els romans, li van donar en la seva llengua. En aquest cas, van utilitzar el mot *gōg/gag* (rodó) i van afegir-hi el sufix diminutiu llatí "-ela". El

⁴⁹ ESTEBA, Miquel. *Calella, de la pesca al turisme*. Quaderns de Palafrugell, 2001.

⁵⁰ El 1902 el diari local *La Crónica* es lamentava que "...causa muy mal efecto la bonita playa del Canadell, con algunos de sus sótanos derruidos por las lluvias del pasado invierno". El 1899, un altre diari, *El Distrito*, publicava que una casa s'havia ensorrat per l'acció de les aigües de la riera després d'unes pluges torrencials.

raonament es fonamenta en el fet que al lloc on la riera del Canadell desemboca al mar en el passat hi havia una petita bassa fluvial de formes arrodonides. Per a aquesta interpretació, ens basem en topònims propers que tenen el mateix significat.

Per tant, la proposta de desenvolupament lingüístic del topònim, que es remunta a l'ibèric anterior a la vinguda dels romans al segle II aC i arriba fins al català actual, suggereix la següent seqüència evolutiva:

Gōg/gag → (amb el diminutiu -ela) → Caga-lela → (dissimulació) → Calela → Calella, "la petita bassa rodona".

CONCLUSIONS

Després d'analitzar les incerteses etimològiques que envolten l'origen dels topònims dels tres pobles de pescadors a Palafrugell i d'explorar la seva història i entorn físic, arribem a la conclusió que, en contraposició a l'explicació tradicional, els seus noms provenen de l'època preromana.

Aquesta deducció es fonamenta en la presència de paraules que mostren notables similituds amb el basc actual i que en ser traduïdes a aquesta llengua constitueixen una interpretació identificativa i descriptiva dels seus noms.

Proposem, per tant, que per als ibers que habitaven aquesta part del litoral català i, en llengua ibèrica, l'actual Tamariu seria conegut com Estamharitz, "el tancat dels roures", Llafranc com Leherfranko, "el lloc abundant de pins" i Calella com Cagalela, "la petita bassa rodona".

Entre el segle V aC i els primers anys de l'era cristiana, el protobasc, precursor de l'actual basc, s'hauria parlat en un territori que s'estenia des de Cantàbria fins a la Cerdanya. Al mateix temps, l'ibèric era utilitzat en una àmplia franja costanera a la riba occidental del Mediterrani. Fins a l'arribada dels romans, les dues llengües van compartir una extensa frontera sota els Pirineus centrals.

Per tant, pensem que l'ús d'aquestes paraules difícilment es pot atribuir a un préstec lingüístic, ja que hi ha una considerable distància geogràfica entre aquest litoral i el domini lingüístic del protobasc.

Considerant que altres topònims propers als tres pobles també podrien tenir un origen bascoide, plantegem la possibilitat que la solució es degui a una llengua que es va parlar als Pirineus i a la part oriental de la Península. Aquesta llengua, que hauria deixat un substrat lingüístic comú, podria ser el sorotapte mencionat per Coromines, però també es podria tractar d'una llengua desconeguda encara més antiga, amb arrels protoindoeuropees.

Aquesta revisió etimològica serveix per ampliar la comprensió dels orígens d'aquests topònims i, evidentment, qüestiona les premisses lingüístiques establertes fins avui.